

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ДО НАВЧАННЯ МИСТЕЦТВУ СПІВУ

У статті розглядаються важливі аспекти пов'язані з реалізацією індивідуальної творчості й високого рівня професійної майстерності музиканта у виконавській діяльності. Важливою умовою зростання рівня професійної підготовки майбутніх учителів музики є насамперед удосконалення вокальної підготовки через оновлення її змісту та упровадження в навчальний процес сучасних підходів та технологій. Особлива увага приділена аналізу специфічних вокальних здібностей дитини та фундаментальним розділам навчання вокалу (основи постановки дихання; опора звука; вокальна дикція; діапазон, сила, об'єм, яскравість; стиль, манера виконання).

Ключові слова: професійна майстерність, виконавська діяльність, вокальна підготовка, постановка дихання, опора звука, вокальна дикція, вокальний діапазон, тембр, вокальна дикція, саморегуляція.

В статье рассматриваются важные аспекты, связанные с реализацией индивидуального творчества и высокого уровня профессионального мастерства музыканта в исполнительской деятельности. Важным условием повышения уровня профессиональной подготовки будущих учителей музыки является прежде всего усовершенствование вокальной подготовки через обновление ее содержания и внедрение в учебный процесс современных подходов и технологий. Особое внимание уделено анализу специфических вокальных способностей ребенка и фундаментальным разделам обучения вокалу (основы постановки дыхания; опора звука; вокальная дикция; диапазон, сила, объем, яркость; стиль, манера исполнения).

Ключевые слова: профессиональное мастерство, исполнительская деятельность, вокальная подготовка, постановка дыхания, опора звука, вокальная дикция, вокальный диапазон, тембр, саморегуляция, стиль.

The article examines important aspects associated with the implementation of individual creativity and high level of professional skill of the musician in performing activities. An important condition for improving the level of professional training of future music teachers is, first of all, the improvement of vocal preparation through updating its content and introducing modern approaches and technologies into the educational process. Particular attention is paid to the analysis of the specific vocal abilities of the child and the fundamental sections of vocal training (the fundamentals of breathing, sound support, vocal

diction, range, strength, volume, brightness, style, manner of performance. In front of contemporary music educational institutions of artistic direction there are complex tasks connected with realization of individual creativity and high level of professional skill of a musician in performing activity. The main task is to prepare graduates for performance at a high level of professionalism, to reveal the creative potential of the personality of the musician-performer, to ensure a high level of cooperation with other musicians.

Key words: *professional skill, performing activity, vocal preparation, breathing, sound support, vocal diction, vocal range, timbre, self-regulation, style.*

Побудова системи освіти в Україні, її корінне реформування засноване на відновленні інтелектуального і духовного потенціалу молоді. Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті вища освіта має забезпечити підготовку кваліфікованих спеціалістів, здатних до творчої праці.

Перед сучасними музичними вищими навчальними закладами мистецького спрямування стоять складні завдання, пов'язані з реалізацією індивідуальної творчості й високого рівня професійної майстерності музиканта у виконавській діяльності. Головне завдання – підготовка випускників до виконавської діяльності на високому рівні професіоналізму, розкриття творчого потенціалу особистості музиканта-виконавця, забезпечення високого рівня співвиконавства з іншими музикантами.

Важливою умовою зростання рівня професійної підготовки майбутніх учителів музики є насамперед удосконалення вокальної підготовки через оновлення її змісту та упровадження в навчальний процес сучасних підходів та технологій. Над даною проблемою працювали багато педагогів-дослідників (І. Алієв, Л. Василенко, П. Гребенюк, В. Ємельянов, А. Іванов, І. Колодуб, Л. Масол, О. Маруфенко, Г. Панченко, О. Слепцова, Ю. Юцевич). Але її ключові аспекти ще залишились недостатньо дослідженими.

Для того, щоб виокремити шляхи удосконалення вокальної підготовки майбутнього учителя музики необхідно насамперед уточнити змістовий аспект цього поняття. Поняття «вокальна підготовка» включає в себе такі складові: підготовка зі спеціальності, накопичення суми спеціальних теоретичних знань і практичних навичок; поглиблене ознайомлення з методичними засадами і сучасними технологіями обраної спеціальності; формування професійних і моральних якостей особистості майбутнього вчителя музики. Це допоможе майбутньому учителю музики активно й творчо працювати в обраній ним музично-педагогічній сфері. А «вокальна підготовка», за визначенням вчених, [7] це вокально-педагогічний процес вивчення історико-теоретичних й дидактичних основ вокальної педагогіки та виконавських умінь, що мають сприяти

формуванню необхідного обсягу знань і співацьких навичок у майбутній вокально-педагогічній діяльності студентів.

Мета статті – визначити основні аспекти підготовки майбутнього вчителя до навчання мистецтву співу. Особлива увага звертається на початковий період навчання вокалу, який спрямований на розкріпачення співака, на вдосконалення звука.

Співацький голос не можна розвивати через проби і помилки. Закріплені помилки початкового етапу згодом бувають згубні. Не заклавши міцної основи, неможливо чекати співацьких успіхів. Якщо ж перші вокальні кроки встановлюють правильні нейром'язові координації, то подальший спів стає природним і більш керованим.

Наявна вокально-методична література не лише спрямовує на успіх, допомагає у набутті вокальних навичок, але іноді й заважає. Проте все ж можна виявити в ній спільність. Адже є у різних авторів фрагменти істини у складних питаннях постановки голосу. Наше завдання – виявити їх, узагальнити і показати на живому прикладі.

Кожному співакові, якщо враховувати його індивідуальні властивості, потрібно мати свій підручник, що, звичайно, неможливо.

Тому, в першу чергу, ми маємо виявити індивідуальні вокальні здібності студента, що дозволить правильно дібрати вокальні вправи для розвитку основних вокально-технічних навичок, як: єдинорегістровий спосіб звукоутворення та висока позиція звука, нижньореберне-діафрагматичне дихання, різноманітні види атаки звука з переважним використанням м'якої, відчуття опори звука та дихання, співацька артикуляція та чітка дикція, динаміка звука, що необхідна для художнього виконання музичної фрази, спів на *legato*, *staccato*. Для виховання виконавсько-технологічної культури студента, вироблення необхідних вокальних навичок, розвиток слухацької установки надасть можливість правильно дібрати репертуар відповідно до індивідуальних можливостей та художніх уподобань студента. Тобто, правильний добір вправ і репертуар сформує виконавсько-художню позицію студента, сформує професійні якості майбутнього вчителя музики. Це слугуватиме основою для: знань про особливості конкретного стилю і жанру; вироблення естетично-оцінних критеріїв та орієнтацій; формування звукового ідеалу, естетично-художнього смаку, звукосеміологічного співацького мислення тощо.

Окрім того, майбутньому вчителю музики потрібно не тільки професійно володіти власним голосом, а й вміти працювати з дитячими голосами. Важливість цього питання зумовлена тим, що: майбутні вчителі музики недостатньо обізнані щодо специфіки дитячого вокального виховання, вікових можливостей дитини; оволодіння механізмом співочого звукоутворення у шкільному віці є базою голосу майбутньої дорослої людини. У цьому плані роль учителя музики не тільки важлива, але й відповідальна.

Необхідність формування природного способу звукоутворення аргументується: особливостями психофізіологічного розвитку дитини, тобто їхніми віковими можливостями; задачами охорони дитячого голосу.

Для того, щоб ефективно працювати з дитячими голосами майбутньому учителю необхідно, окрім того, знати специфічні вокальні здібності дитини:

- анатомо-морфологічний розвиток звукоутворюючої системи на фоні росту всього організму дитини;
- функціональне удосконалення центральних відділів мозку, що керують співочим процесом і всією системою оберненого зв'язку «голос – слух»;
- накопичення вокальних навичок (організація співочого дихання, формування повноцінного резонуючого співочого звука, стабілізація положення гортані при зміні голосних і висоти тону, навичок правильної артикуляції);
- удосконалення якостей звучання голосу (тембру, звукового й динамічного діапазонів, чистоти інтонування, рухомості голосу, чіткості дикції), які розглядаються з одного боку як результат зростання голосового апарату, а з іншого – співочої діяльності;
- розвиток музичного слуху, вокального слуху;
- встановлення взаємозв'язку між слуховим сприйняттям звукового образу, вокально-слуховим уявленням та відтворенням голосу.

Аналізуючи процес підготовки майбутнього вчителя музики, необхідно насамперед розглянути основні і необхідні розділи в усіх «школах співу», які є фундаментальними: основи постановки дихання; опора звука; вокальна дикція; діапазон, сила, об'єм, яскравість; стиль, манера.

У цьому сенсі викає також необхідність розглянути психологічні і фізіологічні чинники, що впливають на розвиток творчих здібностей.

У процесі голосоутворення задіяні усі психофізичні аспекти людської істоти. Людський голос – це найпотужніший глибинний процес, керуючи яким, їй надаються великі можливості для втілення сокровенних прагнень, оздоровленню особистості і наданню психологічної допомоги оточенню.

Кожній людині властивий свій індивідуальний тембр голосу, і в ньому відображаються усі риси характеру, властиві саме цій людині, нюанси інтонації, індивідуальна вимова, темп мови, тембр, артикуляція, міміка, сміх. У мові людини відбивається її настрій, душевний стан, радість, горе, духовний екстаз. Людина, не замислюючись, використовує свій голос, дарований їй природою, як для благих діянь, так, на жаль, і для поганих вчинків.

Так само, як існують характерологічні особливості і типи особистості,

як і кожному властивий особливий тембр голосу, що відповідає виключно цій особі.

Спів і звучання голосу під час співу особливо тонко передає стан людини – співака. Для дійсно красивого і мелодійного співу важливий щирий і спокійний душевний стан. Стан напруги і тривоги не властивий для співацького настрою. Навіть якщо це пісня сумного змісту або народний плач, співається вона з повною віддачею. Мова і голос нерозривно пов'язані зі свідомістю, мисленням, психікою людини і формуються на основі мовного середовища, що оточує його. Приступаючи до практики навчання вокалу, насамперед зіштовхуєшся із феноменом впливу емоційного стану на виконавську майстерність. Передусім, це проблеми пов'язані з недостатньо вільним диханням, з напругою, скутістю. Стан внутрішнього спокою і впевненості зазвичай приходить з великим досвідом, хоча важливо знати, що навіть прагнення до внутрішнього спокою відіграє важливу роль в житті кожного індивідуума.

Джерелом скутості можуть бути глибші переживання, сховані в далекі тайники душі, витіснені у підсвідомість. Найчастіше результатом є фрустрації, психічна напруженість, неврозоподібні розлади, депресивні стани. Як ми уже зазначали, емоційний і психологічний стан виконавця впливає насамперед на дихальну функцію. Саме тому емоції завжди виражаються у низці вегетативних реакцій: змінюється дихання, серцебиття тощо. Емоції завжди виражаються в міміці, в характері рухів, в мові. Під їх впливом змінюється тембр і висота глосу, манера словотворення і швидкість мовлення.

Отже, стає зрозуміло, що емоційний стан безпосередньо відображається в диханні і голосі, а також безпосередньо впливає на фізіологічний стан голосового апарату.

Як можна уберегти свій голос від цього?

По-перше, необхідно навчитися зберігати спокій і врівноваженість у будь-якій ситуації, але не лише для того, щоб зберегти свій прекрасний тембр (таке ставлення загрожує черствістю і фанатизмом), а для того, щоб залишатися людиною – доброю, чуйною, уважною до чужої думки, справедливою і толерантною. По-друге, навчитися відчувати внутрішню свободу. Не залежати від ситуації, бути толерантним у спілкуванні з людьми, знаходити спільну мову, не замикатися в собі. По-третє, намагатися не підвищувати голос.

Необхідно також навчитися стежити за своїм диханням.

У процесі підвищення технічної культури виконавців велику роль відіграє саморегуляція. Тому актуальною проблемою в умовах сьогодення є виявлення і обґрунтування загального для всіх методу. Найважливішим є визначити початковий метод, який сприяє нівелюванню чи зменшенню вокальних протиріч.

На наш погляд, для того, щоб сприяти саморегуляції голосу необхідно

насамперед не зашкодити, використовуючи неперевірені практикою прийоми. Спочатку небажано надмірно дробити цілісний процес, втручаючись в роботу малокерованої голосової системи.

Який же необхідно використовувати навчальний матеріал для розширення діапазону голосу?

Використовуючи традиційну педагогіку, необхідно уточнити низку положень. Не зовсім правильним є судження, що спрощений за складністю репертуар шкідливий для тих, хто вчиться, тому що знижує їхній інтерес до заняття. Захопленість знижується в першу чергу, якщо не підтримувати художній інтерес.

Наслідуючи принцип поступового оволодіння майстерністю співу, потрібно послідовно ускладнювати репертуар, що на перших кроках також послідовно сковуватиме тих, хто вчиться співати.

Отже, саморегуляції голосу допомагають: забарвленість слуху вокальними еталонами; художня уява з урахуванням індивідуальності голосу; вокальність репертуару, його знання; емоційне розкриття образу і адекватна атмосфера зайняття у вокальному класі; грамотне керівництво педагога-вокаліста; регулярність зайняття; сприятлива акустика.

Основу розвитку техніки вокалу створює також правильна постановка дихання, яка здійснюється завдяки вправам дихального апарату. Від правильного дихання залежить сила і рівномірність звучання.

Отже, для того, щоб правильно дихати і при цьому використати голос, необхідно засвоїти відповідні вправи і довести навичку їх виконання до автоматизму. Навчання правильному диханню базується на невеликій кількості доцільних вправ, які за умови регулярних занять незабаром покажуть відчутний результат. Повторення дихальних і звукових вправ закріплюється в мозкових центрах, призводячи до утворення умовних рефлексів. При систематичних вправах виробляється звичка правильного дихання і голосоведення.

Дихання є універсальним інструментом, який дозволяє регулювати тонус центральної нервової системи в широких межах: від глибокого гальмування до високого рівня мобільності. Регулюючи глибину вдиху і видиху, величину паузи на вдиху і видиху, а також використовуючи при диханні різні частини легенів (верхню, середню або нижню), можна свідомо управляти тонусом організму. Якщо необхідно добитися м'язової релаксації, заспокоєння нервової системи, зняти зайве збудження, доцільно зменшити тривалість вдиху, збільшити час видиху, а також паузу після нього, причому саме дихання має бути черевним (діафрагмальним). Для збільшення тонусу організму, мобілізації нервової системи, навпаки, практикують подовжений вдих і паузу на вдиху, скорочення часу видиху, використовуючи, в основному, верхній і середній відділи легенів.

У процесі підготовки майбутнього вчителя музики необхідно також працювати над технікою мови і вокальною дикцією. Заняття з техніки мови

і постановки голосу забезпечують виправлення неорганічних недоліків, тобто неправильної вимови. Багатьом людям властиві в'ялі губи, неповороткий язик, нерухома нижня щелепа – усе це призводить до порушення вимови. Навіть за відсутності звукових спотворень недостатня артикуляція робить мовлення нечітким. Хороша дикція вимагає розвинених артикуляційних м'язів. Спеціальні вправи дозволяють усунути затиски мовного апарату, відпрацювати рухи мови, губ, нижньої щелепи, необхідні для правильного утворення голосних і приголосних звуків. Особливо корисні вони тим, у кого мовленнєвий апарат від природи страждає млявістю і малорухомістю. Поліпшенню піддається і органічна будова голосового апарату. Так, тембр і сила голосу залежать від природної акустики голосового апарату (наприклад, від висоти куполу твердого піднебіння), але якщо розвинути еластичність м'якого піднебіння, то резонуючий простір збільшиться і це поліпшить якість звучання.

Працюючи над голосними, педагог повинен мати на увазі створення у студента навичок до артикуляції не лише основних типових голосних, але й різних їх відтінків і нюансів, необхідних у художньому співі.

Поза сумнівом, що і найприродніший характер голосу (драматичний баритон, ліричний тенор тощо), а ще більше і індивідуальні його властивості («м'який», «матовий», «оксамитовий» звук або звук «металевий», «жорсткий») може і повинен підказати напрям роботи над правильною організацією голосних при постановці голосу.

Для того, щоб кожен голос набув необхідних тембрових властивостей, він повинен мати в собі індивідуальний акустичний склад голосних, який разом з обертонами звуку, утвореного в гортані, створив би сприятливий акорд, що визначає красиве, повноцінне звучання голосу.

Отже, працювати над голосними треба зовсім не за трафаретом (у басів – голосні темні, у баритонів – світліші, у тенорів – світлі тощо). Через вироблення відповідного розташування і напруги органів артикуляційного апарату треба шукати і знайти для кожного голосу те індивідуальне, особливе забарвлення голосного звуку, яке допомогло б викликати в голосі кожного співака максимум закладених в ньому потенційних можливостей.

Важливе значення має також діапазон голосу. Під музичним діапазоном розуміється відстань від найнижчого звука, який може видати інструмент або голос, до найвищого.

Відомо, що існує найнижчий, розташований на межі шепоту, і найвищий звуки, які і є межами нашого повного діапазону. Інтерес представляє не стільки точне визначення цих звуків, скільки залежності, особливості, які є в діапазоні голосу кожної людини, тобто усередині цих меж.

Необхідно пам'ятати, що поняття вокальний діапазон включає виключно звуки музичні, тобто звуки точно певної висоти.

Складники діапазону – сила, об'єм, яскравість голосу.

Сила звуку (інтенсивність) визначається силою звукового потоку, що проходить через зв'язки. При гучному співі посилюється тиск повітря, підкріплений опорою на дихання. При цьому необхідно зняти зажим із зовнішніх і внутрішніх м'язів і вивільнити артикуляційний апарат. Поступове роздмухування звуку від тихого до гучного – до тихого називається філіруванням. Поняття «сила» і «гучність» голосу не є тотожними. Сила звуку – це величина об'єктивна, це реальна енергія звуку, яка вимірюється в децибелах. Сила звучання залежить від амплітуди (розмаху) коливання голосових зв'язок, міри їх напруженості, а також від діяльності резонаторів (порожнини рота і носа).

Гучність голосу залежить від його сили. Але якщо сила голосу – величина об'єктивна, то гучність – поняття суб'єктивне, пов'язане з нашим сприйняттям звуку. Гучність – це керована якість голосу. Її можна і треба змінювати залежно від різних обставин спілкування. Гнучка зміна гучності голосу – це засіб досягнення виразності мовлення, її різноманітності, адекватності стосовно ситуації спілкування.

Об'єм голосу. Окрім правильного дихання, щоб досягти звучності і об'єму голосу потрібна м'язова свобода фонаційних шляхів і відчуття резонансу, яке необхідно розвивати. Є два типи резонаторів: верхній (головний), нижній (грудний). Головний резонатор – це порожнини, які розташовані вище від піднебіння, в лицьовій частині голови. Грудний резонатор – це трахея і великі бронхи. Відчуття резонаторів в грудях і в області головного резонатора допомагають організувати роботу голосових зв'язок так, що тембр голосу, міститиме обертони, які викликать резонанс в головному і грудному резонаторах.

Яскравість голосу. Дзвінкості, польотності, яскравості голосу можна досягти тільки тоді, коли буде правильно сформований початковий тембр голосу, на який відповідає головний резонатор. Для цього необхідно виконувати вправи, які допомагали б вільному народженню звуку голосу з відчуттям резонансу цього звуку в лицьовій частині голови.

Отже, для розвитку всіх вищеперерахованих голосових характеристик необхідно довго і наполегливо тренуватися, проробляючи різні вправи для розширення діапазону, розвитку сили, об'єму, яскравості голосу.

Стаття не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Подальшого вивчення і наукового обґрунтування потребує дослідження педагогічних умов формування рефлексивно-стильової установки майбутнього вчителя музики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василенко Л. М. Взаємодія вокальних і методичних компонентів у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів музики: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.02 / Л. М. Василенко. – К., 2003. – 208 с.
2. Гребенюк Н. Є. Формування вокально-виконавських навичок та роль

- міжособистісного спілкування у класі сольного співу: дис. ...канд. мистецтвознавства: 17.00.02 / Н. Є. Гребенюк. – К., 1994. – 179 с.
3. Маруфенко О. В. Формування вокально-слухових навичок майбутнього вчителя музики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика музичного навчання» / О. В. Маруфенко. – Київ, 2007. – 21 с.
 4. Масол Л. М. Предметний тиждень. Музика. У двох частинах. Частина 2: методичний посібник для вчителів / Л. М. Масол, Ю. О. Очаківська. – Х.: Скорпіон, 2005. – 80 с.
 5. Панченко Г. П. Методика розвитку творчих здібностей майбутнього вчителя музики в процесі вокальної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика музичного навчання» / Г. П. Панченко. – Київ, 2007. – 21 с.
 6. Слепцова О. В. Підготовка педагогів-вокалістів у творчій спадщині діячів Харківської національної музично-педагогічної школи (20–70 рр. ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О.В.Слепцова. – Х., 1998. – 21 с.
 7. Тоцька Л. О. Становлення української вокальної педагогічної школи в історичному аспекті / Л. О. Тоцька // Наукові записки: збірник наукових статей НПУ імені М. П. Драгоманова [укл. П. В. Дмитренко, Л. Л. Макаренко]. – К.: НПУ, 2004. – Випуск LV (55). – С. 199–203.
 8. Юцевич Ю. Є. Теорія і методика та розвитку співацького голосу / Ю. Є. Юцевич // Навч.-метод. посібник для викладачів і студентів мистецьких навчальних закладів, учителів шкіл різного типу. – К.: ІЗМН, 1998. – 160 с.